

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXV

WARSZAWA 2017

NR 2

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Andrzej Klonder
Zastępcy Redaktora — Elżbieta Mazur, Martyna Milewska
Sekretarze Redakcji — Magdalena Bis, Jakub Kosiorek, Ludmiła Paderewska

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka, Jarosław Dumanowski,
Andrzej Janeczek, Jan Klápště,
Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Kowalczyk,
Jerzy Kruppé, Maria Nietyksza, Raimo Pullat,
Wojciech Szymański, Andrzej Wyrobisz

Adres Redakcji:
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
<http://www.iaepan.edu.pl/czasopisma/kwartalnik/index.html>
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 81 w. 146

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2016:

Jerzy Kruppé (Uniwersytet Warszawski)
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN)
Maria Nietyksza (Uniwersytet Warszawski)
Patrycja Prządka-Giersz (Uniwersytet Warszawski)
Piotr Taracha (Uniwersytet Warszawski)
Jerzy Urwanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Skład i łamanie:
Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:
Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 12. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w czerwcu 2017 r., druk ukończono
w lipcu 2017 r.

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	147
-----------------------	-----

STUDIA I MATERIAŁY

Sylvia Rodak, Ceramika nowożytna z badań na Starym Mieście w Brzegu	149
Maciej Trzeciński, Naczynia gliniane z XVII-XVIII wieku z badań zespołu podworskiego w Niegowie pod Wyszkiem. Przyczynek do poziomu życia szlacheckiej prowincji	169
Katarzyna Meyza, Nowożytny warsztat garncarski ze Starej Warszawy. Nowe ustalenia	189
Mariusz Klarecki, Pozostałości z osiemnastowiecznych serwisów warszawskich dworów królewskich	197
Beata Wywrot-Wyszkowska, Andrzej Janowski, Mieszkański pas naddługi z późnośredniowiecznego Kołobrzegu	209
Paweł T. Dobrowolski, Miasto w ogniu: ludzkie tragedie i zachowania rynkowe w Londynie XVIII wieku	221
Anna Sutowicz, Niektóre formy opieki nad dziećmi we wrocławskim sierocińcu Matki Boskiej Bolesnej w XVIII i pierwszej dekadzie XIX wieku	239

ŹRÓDŁA

Krzysztof Lewalski, Inwentarz mienia – źródło do badań nad majątkiem osobistym duchowieństwa parafialnego w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w.	257
---	-----

RECENZJE

Grzegorz Szczurek, Edward Pudętko, <i>Szadek. Cmentarzysko z przełomu epok brązu i żelaza w południowo-wschodniej Wielkopolsce</i> — Justyna Żychlińska	267
Maurycy Zajęcki, <i>Instrumenty prawne ochrony przeciwpożarowej w miastach Polski przedrozbiorowej</i> — Bogusław Ulicki	271

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

„Studia Geohistorica. Rocznik Historyczno-Geograficzny”, nr 1–4, 2013–2016 — Elżbieta Kowalczyk-Heyman	279
Maria Bogucka, <i>Kultura Sarmatyzmu w Polsce XVI–XVIII wieku</i> — Andrzej Klonder	280

Raimo Pullat, <i>Tallinlase Asjademaailm Valgustussajandil</i> [Świat rzeczy mieszkańców Tallina w stuleciu oświecenia] — Andrzej Klonder	280
<i>Listy z Helu. Korespondencja Romana Komierowskiego z żoną (1904–1913)</i> , oprac. i wstęp Tomasz Łaskiewicz — Andrzej Klonder	282

KRONIKA NAUKOWA

The 13 th Professor Andrzej Nadolski International Arms and Armour Colloquium „Borderland on fire. War, weaponry and borderland in the Middle Ages and the early Modern Era”, Łódź, 21–22 października 2016 r. — Piotr Strzyż, Kalina Skóra	285
--	-----

Od Redakcji

Bieżący numer czasopisma w znacznej części wypełniają artykuły na temat naczyń ceramicznych z XVI–XIX wieku znalezionych podczas badań archeologicznych w granicach współczesnej Polski. Rozważania autorów koncentrują się zwłaszcza na kwestiach struktury i zróżnicowania analizowanych zbiorów pod względem technologiczno-stylistycznym i funkcjonalnym, jak również powiązań kulturowych obserwowanych w nowożytnej ceramice. Poruszane są także zagadnienia dotyczące proveniencji wyrobów oraz sposobów i miejsc ich użytkowania.

Teksty te powstały w znacznej mierze na kanwie referatów wygłoszonych podczas konferencji „*Porcyllena, farfury i glina*. Nowożytne naczynia ceramiczne jako źródła archeologiczne. Pochodzenie — zróżnicowanie — odbiorcy”, która odbyła się w Warszawie, 28 września 2016 r. Jej organizatorami były Ośrodek Historii Kultury Materialnej Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN oraz Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Warszawie. Patronem medialnym wydarzenia był magazyn „Szkło i Ceramika”. Dalsze materiały dotyczące tej problematyki opublikowane zostaną w kolejnym numerze „Kwartalnika HKM” (3/2017).

From the editors

This issue of our quarterly mostly comprises papers on pottery from the 16th–19th c. excavated within the present-day borders of Poland. The authors focus on the structure and variety of pottery finds, examining their technological, stylistic and functional features, as well as cultural links illustrated by modern-era ceramics. Other prominent subjects are the provenance of artefacts and the ways and places in which they were used.

Most of the articles are based on materials presented at the conference “Porcelain, faience, clay. Modern-era pottery as an archaeological source. Origin — diversity — recipients”, held in Warsaw on 28 September 2016, organized by the Centre for the History of the Material Culture of the Middle Ages and the Modern Era of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences and the Warsaw Section of the Association of Polish Archaeologists; media patronage was provided by the journal *Szkło i Ceramika* [Glass and ceramics]. More articles on the topic will follow in the next issue (3/2017).

Mariusz Klarecki

Pozostałości z osiemnastowiecznych serwisów warszawskich dworów królewskich

Podczas wykopaliśk archeologicznych w Pałacu Saskim (2006–2008) oraz Zamku Królewskim (1972–1984) znaleziono fragmenty naczyń porcelanowych używanych na warszawskich dworach królewskich w okresie panowania Sasów i Stanisława Augusta Poniatowskiego. W celu uporządkowania wiedzy na ten temat przeanalizowano nie tylko zabytki z badań archeologicznych, ale także przedmioty zachowane w muzeach oraz eksponaty z kolekcji prywatnych. Znalezione w trakcie wykopaliśk fragmenty naczyń porcelanowych najczęściej należały do serwisów herbacianych i kawowych (spodki, czarki, filiżanki) oraz obiadowych (talerze, miski, inne naczynia). Wśród przedmiotów zachowanych w zbiorach muzealnych, poza wymienionymi, znajdują się również figurki przeznaczone do dekoracji stołu. Tym, co wyróżnia i klasyfikuje obiekty muzealne i kolekcjonerskie, są sygnatury własnościowe znajdujące się na przedmiotach używanych przez króla oraz jego dwór.

Wśród najstarszych zabytków, które można wiązać z przynależnością do dworu królewskiego, dużą grupę stanowi porcelana wyprodukowana w Miśni, dekorowana podszkliwnie kobaltem. Na wybór monochromatycznej, niebieskiej barwy miała wpływ dekoracja naczyń eksportowanych na dwór saski z dalekich Chin. August II Sas zwany Mocnym wysoce cenił ten rodzaj zdobnictwa. Duża liczba fragmentów takich naczyń została znaleziona podczas badań archeologicznych w miejscu Pałacu Saskiego, siedziby dworu królewskiego Augusta Mocnego. Zabytki nie posiadają jeszcze sygnatur świadczących o przynależności do dworu, a jedynie dwa skrzyżowane miecze — markę fabryczną miśnieńskiej manufaktury. Jednym z ciekawszych jest fragment spodka wykonany w tej saskiej wytwórni, zdobiony motywem pejzażowym z namiotem, drzewami i kwiatami nieśmiertelnika w typie chińskim (nr inw. PS/A/12) (ryc. 1). Jego kołnierz jest od spodu pokryty brązową „polewą kapucyńską”. Podobną dekorację mają

Ryc. 1. Fragment spodka pod filiżankę z wykopaliśk archeologicznych pod Pałacem Saskim, zdobiony motywem pejzażowym z namiotem, drzewami oraz chińskimi motywami symbolu nieśmiertelności — kwiatami nieśmiertelnika. Saksonia, Miśnia, ok. 1730–1740, nr inw. PS/A/12.
Fot. R. Sofuß

Fig. 1. A fragment of a saucer, excavated in the Saski Palace, decorated with a landscape motif with a tent, trees and a Chinese immortality symbol — a xeranthemum. Saxony, Meissen, c. 1730–1740, inventory no. PS/A/12. Photo by R. Sofuß

Ryc. 2. Fragment czarki z wykopaliisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, od spodu naczynie całkowicie zdobi brązowa polewa zwana „brązem kapucyńskim”. Saksonia, Miśnia, ok. 1730–1740, nr inw. PS/A/66/w.1. Fot. R. Sofuß

Fig. 2. A fragment of a bowl, excavated in the Saski Palace, the bottom covered with brown glaze, known as “Capuchin brown”. Saxony, Meissen, c. 1730–1740, inventory no. PS/A/66/w.1. Photo by R. Sofuß

jeszcze dwa fragmenty czarek (nr inw. PS/A/66/w.1 oraz nr inw. PS/A/72/w.2) (ryc. 2). Na dnie naczynia widoczny jest fragment medalionu z wyobrażeniem namiotu oraz drzewa. Dekorację przy rancie stanowi ornament igieł sosny ułożonych w trójkątne pola. Dodatkowy efekt plastyczny, określany jako wzór „złamanego patyka”, artysta uzyskał poprzez kanelowanie ścianek czarki. Inne dwa fragmenty filiżanki (nr inw. PS/A/71/w.11) oraz spodka (nr inw. PS/A/127/w.3) mają od zewnątrz szkliwo w kolorze beżowym. Dekoracja malarska wykonana jest kobaltem podszkliwnie, według wzoru kwiatu nieśmiertelnika. Brzeg kołnierza zdobi kratka, w typie chińskich naczyń z okresu panowania cesarza Kangxi (1644–1722) oraz dekoracja plastyczna określana mianem „złamanego patyka”. Kolejnym wzorem, którym dekorowano wyłącznie serwisy do herbaty, kawy i czekolady, jest wykonany podszkliwnie kobaltem, określany jako „krzew peonii na skale i ptak”. Podczas badań archeologicznych w Pałacu Saskim znaleziono niemal całą filiżankę z tym ornamentem (nr inw. PS/A/100/w.1) (ryc. 3) oraz kilka fragmentów innych filiżanek (nr inw. PS/A/1/w.5 oraz 63/w.16).

Kolejne porcelanowe ułamki ozdobione monochromatycznym kobaltem podszkliwnym należy wiązać już z pobytem w Pałacu Saskim Augusta III. Syn pierwszego Sasa na dworze polskim kontynuował dzieło ojca, zamawiając w wytwórni miśnieńskiej najwyższej klasy wyroby. Podczas wykopalisk natrafiono na

Ryc. 3. Fragment filiżanki z wykopaliisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, dekoracja określana jako „krzew peonii na skale i ptak”. Saksonia, Miśnia, ok. 1730–1740, nr inw. PS/A/100/w.1. Fot. R. Sofuß

Fig. 3. A fragment of a saucer, excavated in the Saski Palace, decorated with “a peony on a rock and a bird”. Saxony, Meissen, c. 1730–1740, inventory no. PS/A/100/w.1. Photo by R. Sofuß

Ryc. 4. Spodek pod filiżankę z wykopalisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, ze wzorem kwiatów nieśmiertelnika oraz dekoracją plastyczną „złamany patyk”. Saksonia, Miśnia, ok. 1730–1740, nr inw. PS/A/86/w.1. Fot. R. Sofuł

Fig. 4. A saucer, excavated in the Saski Palace, decorated with xeranthemums and a “broken stick” motif. Saxony, Meissen, c. 1730–1740, inventory no. PS/A/86/w.1. Photo by R. Sofuł

15 ułamków spodków do filiżanek (nr inw.: PS/A/1/w.3, PS/A/39/w.5, PS/A/39/w.6, PS/A/67/w.1, PS/A/73/w.3, PS/A/73/w.4, PS/A/86/w.2, PS/A/87/w.3, PS/A/88/w.2, PS/A/88/w.3, PS/A/88/w.4, PS/A/89/w.9, PS/A/89/w.10, PS/A/89/w.11, PS/A/89/w.12), a także (po dopasowaniu i sklejeniu wszystkich elementów) dwa niemal kompletne spodki (nr inw. PS/A/39/w.9 oraz PS/A/86/w.1) (ryc. 4) oraz filiżankę do kawy (nr inw. PS/A/519/w.1) (ryc. 5) ze wzorem „kwiatów nieśmiertelnika” i dekoracją plastyczną zwaną „złamany patyk”. Bardzo ciekawym naczyniem, którego fragment odnaleziono podczas prac archeologicznych, jest teryna (nr inw. PS/A/86/w.4) (ryc. 6). Egzemplarz ten, razem z siedmioma ułamkami talerzy (nr inw.: PS/A/79/w.6, PS/A/86/w.5, PS/A/87/w.4, PS/A/358/w.1) z lat 1740–1760, ozdobione zostały tzw. „wzorem cebulowym”. Centralny element takiej dekoracji (tzw. *schakiako*) stanowi pęd bambusa z oplecioną wokół niego gałązką clematysu, chryzantemą oraz pędem japońskiego kwiatu ominashi. Obramowania głównego motywu tworzą owoce granatu i brzoskwinie, przypominające kształtem cebule, stąd nazwa wzoru¹. Interesującym, lecz rzadko spotykanym wyrobem, jest duży

¹ M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Porcelana miśnieńska w zbiorach wawelskich — katalog zbiorów*, t. 2, Kraków 1983, s. 216.

Ryc. 5. Filiżanka do kawy z wykopalisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, ze wzorem kwiatów nieśmiertelnika oraz dekoracją plastyczną „złamany patyk”. Saksonia, Miśnia, ok. 1730–1740, nr inw. PS/A/519/w.1. Fot. R. Sofuł

Fig. 5. A coffee cup, excavated in the Saski Palace, decorated with xeranthemums and a “broken stick” motif. Saxony, Meissen, c. 1730–1740, inventory no. PS/A/519/w.1. Photo by R. Sofuł

Ryc. 6. Fragment teryny z wykopalisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, ozdobionej tzw. wzorem cebulowym. Saksonia, Miśnia, ok. 1740–1760, nr inw. PS/A/86/w.4. Fot. R. Sofuł

Fig. 6. A fragment of a tureen, excavated in the Saski Palace, decorated with the so-called “onion pattern”. Saxony, Meissen, c. 1740–1760, inventory no. PS/A/86/w.4. Photo by R. Sofuł

fragment misy (nr inw. PS/A/47/w.1) (ryc. 7). Namalowany podszkliwnie kobaltem wzór kwiatów chryzantem zdoła ozdobi zarówno wnętrze, jak i ścianki zewnętrzne. Misa, podobnie jak talerze ze „wzorem cebulowym” oraz filiżanka i spodki z przedstawieniem nieśmiertelnika, powstała w latach 1740–1760.

Upodobanie władcy do naczyń serwisowych dekorowanych podszkliwnie kobaltem zdaje się potwierdzać pierwszy znany serwis królewski, używany na Zamku Królewskim w Warszawie, oznaczony monogramem KHCW — Königliche Hof Conditorei Warschau (Królewska Cukiernia Dworska w Warszawie). Monogram władcy — wiązanych liter AR w kolorze niebieskim został namalowany na powierzchni każdego serwisowego naczynia. Skromną dekorację stanowią malowane kwiaty z centralnie wyeksponowanym dużym bukietem oraz drobnymi, kwiatowymi gałązkami. Na kołnierzu talerzy i półmisek oraz na zewnętrznych ściankach czarek do herbaty miśnieńscy malarze namalowali kroczące robaki, a także muchy i ćmy. Jest to żart polegający na malarskim

Ryc. 7. Fragment miski z wykopalisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, dekorowanej kwiatem chryzantemy, Saksonia, Miśnia, ok. 1750–1760, nr inw. PS/A/47/w.1. Fot. R. Sofuß

Fig. 7. A fragment of a bowl, excavated in the Saski Palace, decorated with a chrysanthemum. Saxony, Meissen, c. 1750–1760, inventory no. PS/A/47/w.1. Photo by R. Sofuß

przedstawianiu na talerzach odrażającego robactwa. Serwis ten wykonany został w latach 1750–1755. Według zapisu w inwentarzu wielkiego marszałka dworu w Dreźnie, został on wysłany do Warszawy 31 sierpnia 1756 roku i służył królowi podczas jego pobytu w Warszawie, w czasie wojny siedmioletniej². Spośród niewielu naczyń zachowanych z tego serwisu do czasów współczesnych znany jest kubek do czekolady wzbogacony uchwytami w kształcie głów orłów, a także spodek, pięć czarek (Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 157413/1a-b, 2,3,4,5,6 MNW), cztery półmiski (dwa — Muzeum Narodowe w Warszawie, jeden — Zamek Królewski w Warszawie, jeden — Porzellansammlung w Dreźnie)³, talerz i czarka w posiadaniu British Museum w Londynie oraz zaledwie 6,5 cm wysokości wazonik w Museum für Kunsthandwerk we Frankfurcie nad Menem⁴.

Na dworze saskim, poza porcelaną dekorowaną kobaltem, używano także naczyń zdobionych emaliami barwnymi. Pierwsze serwisy będące na wyposażeniu dworu królewskiego powstały wyraźnie pod wpływem inspiracji naczyniami porcelanowymi importowanymi z Japonii. Szczególną popularnością cieszył się wzór nazywany Kakiemon. Przedstawiał on delikatne gałązki bambusa, sosny oraz innych roślin i kwiatów w barwach zimnej zieleni i koloru niebieskiego, z akcentami kwiatów malowanych czerwoną ochrą. Początkowo malarzkie przedstawienia były niezwykle skromne i delikatne. Z czasem kwiaty i skały przybrały bardziej obfite kształty, pojawiły się także ptaki, motyle i większe zwierzęta. Podczas wykopalisk w Pałacu Saskim znaleziono niezwykle interesujące dwa drobne fragmenty talerza (nr inw. PS/A/71/w.13) (ryc. 8) z dekoracją określoną jako „wzór z żółtym lwem”. Z drugiego serwisu wykonanego na zamówienie Augusta II w latach 1728–1730 pochodzi talerz o takim

² Pod jedną koroną. *Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej. Katalog wystawy*, Warszawa 1997, s. 401.

³ Tamże.

⁴ M. Bauer, *Deutsches Porzellan des 18. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1983, s. 97.

Ryc. 8. Fragment talerza z wykopalisk archeologicznych pod Pałacem Saskim, z ornamentem określonym jako „wzór z żółtym lwem”. Serwis wykonany na zamówienie Augusta II Sasa. Saksonia, Miśnia, 1728–1730, nr inw. PS/A/71/w.13. Fot. R. Sofuß

Fig. 8. A fragment of a plate, excavated in the Sasaki Palace, with an ornament described as “the yellow lion pattern”. From a service ordered by Augustus II. Saxony, Meissen, 1728–1730, inventory no. PS/A/71/w.13. Photo by R. Sofuß

samym kształcie i dekoracji, znajdujący się w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu⁵ (ryc. 9). Odnalezienie obydwu małych ułamków w tym miejscu świadczy o tym, że serwis był używany na dworze królewskim rezydującym w Pałacu Saskim. Ułamki talerza o niewyodrębnionym kołnierzu pochodzą z naczyń o średnicy 22,5 cm. W polu talerza powinny znajdować się dwie grupy ornamentalne. Po lewej to ułamany pień bambusa i wyrastające z niego liściaste pędy oraz owinięty wokół pnia żółty tygrys. Europejczycy przyjęli błędną nazwę, określając to zwierzę lwem, stąd w odniesieniu do naczyń z takim przedstawieniem utrwalił się termin „serwis z żółtym lwem”. Po prawej stronie widoczny jest sękaty pień śliwy i ostre gałązki pokryte kwiatami. W ten sposób tygrys wychodzi zza drzewa bambusowego i patrzy na kwitnącą śliwę. Jeden ze znalezionych w trakcie wykopalisk fragmentów zdobią listki bambusa z pierwszej grupy ornamentальной, natomiast drugi ułamek — pędy i kwiaty kwitnącej śliwy, charakterystyczne dla drugiego pola dekoracyjnego. Serwis „z żółtym lwem” należał do wyposażenia dworu drezdeńskiego Augusta Mocnego od roku 1728⁶. Na naczyniach wchodzących w skład tego serwisu znajdowała się sygnatura

K.H.C. — Königliche Hof Conditorei (Królewska Cukiernia Dworska).

Kolejnym słynnym serwisem saskim był, zamówiony być może jeszcze przez Augusta II około 1734 roku, serwis koronacyjny Augusta III, określony w epoce jako „Serwis stołowy z herbem królewsko-polskim i elektorsko-saskim złotem pięknie zdobiony, na dnie z wiązany mi snopkami ryżu i drobnymi kwiatami, z brzegiem niezwykle bogato ornamentowanym”⁷. W lustrze talerzy i półmisek przedstawiono kartusz z herbem polsko-saskim. Wokół znajdował się bogato złożony, koronkowy ornament oraz drobne gałązki kwiatowe i snopki w japońskim stylu Kakiemon. Serwis złożony był z 72 naczyń⁸. Do czasów dzisiejszych zachowało się niewiele z nich, głównie talerze. W zbiorach Porzellansammlung w Dreźnie przechowywana jest teryna z pokrywą (nr inw. P.E. 5541 a,b) oraz duża misa (nr inw. P.E. 1278)⁹. W Zamku Królewskim na Wawelu znajdują się dwa talerze z tego serwisu (nr inw. 5520, 5530). Niekiedy pojedyncze talerze oferowane są na rynku aukcyjnym. Być może z tym samym serwisem należy wiązać figurkę *putta* z kartuszem herbowym z Muzeum Narodowego w Kielcach (nr inw. MNKi/R/903). Przeznaczone do dekoracji stołu, niespełna 8 cm wysokości *putto* podtrzymujące kartusz z herbem polsko-saskim z lat 1734–1748, zostało wykonane według modelu

⁵ M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Porcelana miśnieńska...*, s. 152.

⁶ Tamże, s. 156.

⁷ *Pod jedną koroną...*, s. 400.

⁸ Tamże.

⁹ A. Loesch, U. Poitsch, F. Reichel, *Porcelain collection Dresden — Guide to the permanent collection in the Dresden Zwinger*, Dresden 2002, s. 174.

Ryc. 9. Talerz z ornamentem określanym jako „wzór z żółtym lwem”. Saksonia, Miśnia, 1728–1730. Zamek Królewski na Wawelu, nr inw. 5211 (M. Piątkiewicz-Dereniowa, 1991, il. 119). Fot. Ł. Schuster, A. Wierzba

Fig. 9. A plate with an ornament described as “the yellow lion pattern”. Saxony, Meissen, 1728–1730. The Wawel Royal Castle (after M. Piątkiewicz-Dereniowa, 1991, fig. 119). Photo by Ł. Schuster, A. Wierzba

Johanna Joachima Kändlera¹⁰. W Muzeum Narodowym w Warszawie przechowywana jest inna miśnieńska figurka do dekoracji stołu Augusta III na Zamku Królewskim w Warszawie — z wyobrażeniem Temidy. Autorem modelu z 1745 r. jest także Johann Joachim Kändler. Figurka, wysokości 24 cm, sygnowana jest monogramem K.H.C.W.¹¹

W zbiorach Muzeum Sztuk Użytkowych, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, eksponowany jest kufel z cukierni dworu królewskiego w Warszawie, wykonany w manufakturze miśnieńskiej na przełomie panowania obydwu Sasów, około 1730–1740 roku. Autorem

¹⁰ *Pod jedną koroną...*, s. 402.

¹¹ Tamże.

Ryc. 10. Talerze, kubek i czarki z serwisu Augusta III Sasa, używanego na Zamku Królewskim w Warszawie. Saksonia, Miśnia, 1750–1755. Muzeum Narodowe w Warszawie, Zamek Królewski w Warszawie

Fig. 10. Plates, a mug and bowls from Augustus III's service used in the Warsaw Royal Castle. Saxony, Meissen, 1750–1755. The National Museum in Warsaw, the Warsaw Royal Castle

naczynia, sygnowanego K.H.C.W.–35, jest prawdopodobnie Christian Friedrich Herold. Dekorację malarską naczynia stanowią barwne i złożone rezerwy z przedstawieniami sceny portowej i biorących w niej udział kupcami europejskimi i wschodnimi oraz dwie mniejsze rezerwy z postaciami chińskich dostojników¹². Podobna dekoracja znajdowała się na spodku, którego fragment znaleziono podczas badań archeologicznych w miejscu Pałacu Saskiego w Warszawie. Przedmiot ten zdobiła złożona, koronkowa bordiura oraz malowana rezerwa. W polu dekoracyjnym umieszczono tylko dwa typy dekoracji — sceny portowe lub postacie Chińczyków zajętych różnymi czynnościami domowymi, w otoczeniu roślinności, ptaków i akcesoriów

¹² Tamże, s. 399.

Ryc. 11. Talerze i filiżanki z serwisów Stanisława Augusta Poniatowskiego, używanych na Zamku Królewskim w Warszawie. Saksonia, Miśnia, ok. 1775–1795. Muzeum Narodowe w Warszawie, Zamek Królewski w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie

Fig. 11. Plates and cups from Stanislaus Augustus Poniatowski's services used in the Warsaw Royal Castle. Saxony, Meissen, c. 1775–1795. The National Museum in Warsaw, the Warsaw Royal Castle, the National Museum in Cracow

życia codziennego. Dół spodka w całości pokryty został złotą barwą. Komplet złożony ze spodka i czarki, a być może nawet cały serwis, należał do najbardziej ozdobnych naczyń wykonanych za panowania Sasów.

Zwyczaj nadawania porcelanowym serwisom dworskim specjalnych sygnatur był kontynuowany przez kolejnego władcę na tronie polskim — Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zamek Królewski w Warszawie wzbogacił się w tym czasie o następne porcelanowe nabytki z manufaktury miśnieńskiej. W trakcie prac archeologicznych w latach 1972–1984 znaleziono fragmenty czterech porcelanowych naczyń z zachowanymi sygnaturami własnościowymi dworu tegoż króla. Na fragmentach dwóch głębokich talerzy oraz dwóch płytkich salatek, pod znakiem

fabrycznym marki znajduje się napisany czernią lub kolorem purpurowo-fioletowym monogram królewski SR. nad literą K., oznaczający: Stanislaus Rex/Küche — Stanisław Król/Kuchnia¹³. Poza czterema uławkami z badań archeologicznych, w zbiorach muzealnych oraz prywatnych znanych jest obecnie 15 przedmiotów oznaczonych sygnaturą przynależności do dworu Stanisława Augusta Poniatowskiego. Na wszystkich zabytkach występuje sygnatura SR./K. (Stanislaus Rex/Küche) lub w podobnym układzie SR./C. (Stanislaus Rex/Conditorei).

W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie znajdują się trzy płytkie talerze o średnicy 23 cm. Krawędź każdego z nich jest pofalowana dwunastokrotnie i wykończona paskiem brązowym lub w jednym przypadku jasno-brązowym. Wewnątrz talerza, w lustrze, znajduje się wielobarwny bukiet z dominującym kwiatem róży lub tulipana. Na kołnierzu talerzy znajdują się po trzy niewielkie, zielone gałązki z kwiatami. Na spodzie, poza podsłklwną marką wytwórni, naszkliwnie czernią zapisano sygnaturę przynależności do królewskiego dworu: SR./K. Dodatkowym znakiem są autorskie sygnatury — wyciski formierzy, na jednym talerzu „17”, na dwóch „32”. Pojedynczy talerz o podobnych cechach znajduje się w Muzeum Narodowym w Gdańsku. Dominującym akcentem barwnego bukietu jest kwiat czerwono-żółtego tulipana. Talerz ma dwunastokrotnie pofalowaną krawędź, wykończoną brązowym paskiem.

Ze zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie pochodzi kolejnych pięć talerzy i filiżanka. Trzy talerze posiadają dwunastokrotnie pofalowaną krawędź, wykończoną paskiem brązowym. Na każdym z nich dominującym kwiatem w barwnym bukiecie jest róża. Na jednym z nich sygnatura SR./K. jest zapisana czernią, na dwóch pozostałych purpurą. Średnica talerzy wynosi 23,8 cm, wyciski na dnie oznaczono cyframi „17” i „18”, dodatkowo na jednym z talerzy brązem zapisano cyfrę „46”. Czwarty talerz, również z pofalowaną krawędzią i brązowym paskiem, zdobi namalowany w lustrze barwny bukiet z dominującym kwiatem pomarańczowego tulipana. Średnica talerza wynosi 23,7 cm, zaś na dnie znajduje się wycisk „54” oraz sygnatura SR./C. Piąty talerz różni się znacznie formą, ponieważ posiada gładką krawędź, a dominującym kwiatem namalowanym w lustrze jest tulipan. Sygnaturę zapisaną faksymiliami SR./C. namalowano purpurą fioletową, ponadto na dnie znajduje się wycisk „38”. Średnica talerza jest nieco większa i wynosi 24,6 cm. Filiżanka, o wysokości 7 cm i średnicy 6,6 cm, została ozdobiona różą w bukiecie oraz dwiema gałązkami kwiatów. Brzeg jest złożony, a na dnie znajduje się sygnatura SR./C. w purpurze fioletowej oraz cyfra „60” zapisana czerwienią. Wszystkie obiekty do niedawna znajdowały się w prywatnych zbiorach Ireneusza Szarka w Warszawie, obecnie stanowią kolekcję Zamku Królewskiego w Warszawie¹⁴. W zbiorach tej instytucji zdeponowana jest również filiżanka pochodząca ze zbiorów prywatnych, o wysokości 7 cm, średnicy 6,6 cm, z sygnaturą SR./C. (nr inw ZWK/1845/ab/dep). Jej dekorację stanowi barwny bukiet kwiatów oraz złożony brzeg.

W kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie przechowywana jest filiżanka (nr inw. MNK-IV-C-4348) (ryc. 10) o odmiennej, lekko gruszkowatej formie, ze splecionym uchwytem. Złocenie na brzegu jest bogatsze i pokrywa również uchwyt. Dominującym akcentem bukietu kwiatów jest róża. Spodek wypełniają rozrzucone, pojedyncze kwiatki oraz duży bukiet z dominującym kwiatem astra (nr inw. MNK-IV-C-4349) oraz złożonym brzegiem. Na spodzie naczynia znajduje się sygnatura SR./C. Zbiory krakowskiego muzeum wzbogacają jeszcze dwa talerze. Jeden z nich, o wycisku „32”, ma wszystkie cechy talerzy ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Drugi, płytki talerz, o bardziej wydatnym pofalowaniu na kołnierzu, ma

¹³ I. Szarek, *Relikty serwisów dworskich Stanisława Augusta z Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Rocznik Warszawski”, t. XV, 1979, s. 155–161.

¹⁴ Tenże, *W świecie porcelany... Stara ceramika europejska i orientalna w kolekcji Ireneusza Szarka. Katalog wystawy — Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 2003, s. 39–41.

ryty znak X oraz wycisk „12” i jest ozdobiony bukietem przedstawiającym m.in. zamknięty kwiat tulipana.

W zbiorach prywatnych w Warszawie znajduje się zakupiony w antykwariacie „Connaisseur” talerz głęboki z prostą krawędzią kołnierza ozdobiony drobnymi kwiatkami oraz kwiatem fioletowego tulipana w lustrze. Pod sygnaturą wytwórni znajduje się malowana purpurą cyfra „55” oraz sygnatura SR./K. (ryc. 11).

Na podstawie zabytków archeologicznych oraz egzemplarzy zachowanych w zbiorach muzealnych i prywatnych, można wysnuć wnioski dotyczące liczby serwisów przeznaczonych dla króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Należy przyjąć, że w Warszawie na Zamku Królewskim używano przynajmniej trzech serwisów obiadowych oraz dwu śniadaniowych wykonanych w manufakturze miśnieńskiej na specjalne zamówienie. Czas ich powstania datować można na lata 1775–1795.

Znalezione podczas badań archeologicznych w miejscu Pałacu Saskiego fragmenty naczyń porcelanowych zdobionych podszkliwnie kobaltem należy niewątpliwie wiązać z pobytem w pałacu obydwu Sasów. Tego rodzaju dekoracja stanowi zdecydowaną większość spośród znalezisk porcelanowych. Zmiana siedziby władcy na zamek nie zmieniła upodobań Augusta III Sasa do dekorowanej błękitem kobaltowym porcelany, co można zaobserwować na przykładzie serwisu z kwiatami i owadami. Interesujące jest, że z okresu 1764–1774 brakuje zabytków archeologicznych i muzealnych, a także informacji archiwalnych o jakichkolwiek serwisach wykonanych dla monarchy. Wśród znalezisk z zamku przeważa porcelana barwnie dekorowana naszkliwnie, wyprodukowana dosyć późno, w latach 1775–1790. Analiza różnorodności form naczyń porcelanowych świadczy o tym, że Stanisław August Poniatowski zamówił kilka serwisów na potrzeby dworu królewskiego. Dekoracja talerzy i filiżanek nie wyróżnia się niczym szczególnym spośród masowej już wtedy produkcji wytwórni miśnieńskiej. Asortyment talerzy, filiżanek i spodków zdobionych wielobarwnymi kwiatami stanowił podstawę jej produkcji i był już wtedy szerzej dostępny dla majątnych klientów. Stanisław August Poniatowski zaopatrywał dwór królewski w naczynia porcelanowe z Miśni, chociaż w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XVIII wieku rynek wyrobów porcelanowych w Europie był już znacznie szerszy, oferując artykuły po konkurencyjnych cenach.

Adres Autora:

dr Mariusz Klarecki

Warszawa

mklarecki@poczta.onet.pl

REMAINS OF EIGHTEENTH-CENTURY SERVICE SETS FROM WARSAW ROYAL COURTS

Archaeological excavations conducted in the Saski Palace (2006–2008) and the Royal Castle (1972–1984) in Warsaw revealed fragments of china tableware used at the courts of the kings from the Saxon dynasty and Stanislaus Augustus Poniatowski. The article analyses such items, both excavated and preserved in museums and private collections. The excavated fragments were usually pieces of tea- and coffee-sets (saucers, cups and dessert-cups) and dinner services (plates, bowls and other dishes). Museum collections also have some figurines used as table decorations. Notably, collectors' items bear signatures indicating that they were used by the king and his court.

An analysis of the porcelain used at the courts of Augustus II of Saxony (1697–1733) and Augustus III of Saxony (1733–1763) indicates that the two kings, who resided in the Saski Palace, valued simplicity, which often surfaced in monochromatic blues. Most frequently the dishes were decorated with floral motifs borrowed from Chinese and Japanese porcelain, and with European flowers painted underglaze with cobalt. When the court moved to the Warsaw Royal Castle, Augustus III's taste for cobalt-decorated china did not change, as is proved by the first service ordered for the Royal Castle, decorated with floral and insect motifs.

Most of the finds from the Royal Castle are pieces of overglaze-decorated china manufactured in the years 1775–1790 for Stanislaus Augustus Poniatowski's court. The king ordered several services for the court. The modest floral decoration of plates and cups does not stand out from the output of the Meissen manufactory, which had become mass-scale by then. Archaeological finds, in combination with pieces surviving in museums and private collections, prove that in the Royal Castle during Stanislaus Augustus Poniatowski's reign at least three dinner services and two breakfast services were used, all of them made in Meissen to the King's special order.

Translated by
Izabela Szymańska

Słowa kluczowe: porcelana, ceramika nowożytna, XVIII wiek, dwór królewski

Key words: porcelain, modern-era ceramics, eighteenth century, royal court